

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546628>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

LOG Id: LOG_0012

LOG Titel: Caput Quintum. Nux Myristica. Pala. - V. Hoofstuk. Noote-Musschaten

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUINTUM.

V. HOOFSTUK.

*Nux Myristica. Pala.**Noote-Musschaten.*

UTi summo Creatori, ut homines continuo in labore & exercitio occupatos teneret, placuit, rutilantes gemmas, fulvum metallum, aliaque cimelia in ipsis terræ visceribus celare, simili quoque modo bina pretiosa aromata, Caryophyllos nempe, atque Nucem Moschatam in paucis parvisque plantavit insulis, illasque in extremo veluti Orientalis Oceani angulo simul abscondit.

Quo modo Caryophylli antea in insulis tantum Moluccis & hodie in Amboinæ solummodo imperio inveniuntur, supra memoratum fuit: Nunc itaque transibimus ad alterius aromaticæ arboris descriptionem, Nucis nempe Myristicæ arboris, quæ ita sese habet.

Veræ Nucis Myristicæ, feminæ quoque dictæ, arbor formam gerit ac magnitudinem vulgaris Pyri, quædam etiam sunt altiores. Ejus vertex rotundior est quam Caryophylli, nihilominus tamen bene ordinatam format Pyramidem, sed magis extensam quam prioris: Plerumque recto exsurgit trunco, aliquando etiam duplici & triplici: Rami plurimum ad latera extenduntur, nec ita in altum eriguntur ac Caryophylli: Ex hisce autem quidam rariores ita eriguntur, ac si erecti forent fustes, quique in summo parvas aliquando etiam formant comas instar junioris arboris. Arboris cortex est glaber, obscure cinereus cum viridi mixtus, interne rubens & succosus. Arbor ramos gerit crassosque ramos, hi autem luxuriantes sunt, in tenues longosque divisi ramulos, qui intricati dependent, & fructus gravitate deorsum inclinant.

Folia sunt instar Pyri, sed paulo acutiora, longiora, integra, & acuminata, superius obscure virentia, inferius parum cinerea, qui character est omnium nucum generum, quod inferior nempe folii pars sit magis incana, quam ejus superior, cæterum sunt glabra instar Caryophylli foliorum, sed multo tenuiora, & magis æqualia, superius parum splendentia, inferius neutiquam, lateralesque gerunt paucas costas: In binis plurimum locantur ordines in ramis, sed alternata: In ore manducata distincte aromaticum præbent saporem: Sin arbor incidatur, vel ejus ramus abrumptur, succus exstillat læviter rubens, & glutinosus, fere instar tenuioris sanguinis, qui mox ruber penitus concrevit & exsiccat, arborem emaciat, & pannos tali modo commaculat, ut nunquam expungi possint maculæ. Juniora autem folia non rubent, uti Caryophylli folia, sed incana sunt & læte viridia.

Prima fructus rudimenta parva sunt albicantia vel flava capitula, quæ sese in albos explicant flosculos, acsi calices forent, oris angustis, superius in tria sese dividentes segmenta acuminata, optime referentes *Lilii Convallii* flores, qui in centro continent parvum, oblongum, rufum pistillum, quod in fructum excrevit. Flosculi nullum spirant odorem, ex petiolis incurvis plurimum deorsum inclinatim dependent bini tresve simul aliquando, hique iterum ex alio oriuntur petiolo, qui ex foliorum alis ortum suum ducit, in ramulis unicus autem plurimum tantum excrevit fructus, aliique flosculi decidunt: Raro etiam bini tresve simul juncti apparent fructus, quos omnes arbor producere non posset. Contentum pistillum excrevissent flores aperit, postquam antea in spadiceum mutatum sit colorem: Nono autem post flores mense fructus maturefcit, nihilominus tamen ter in anno decerpitur, uti postea indicabitur. Quod fit, quia successive floreat arbor, fructusque maturefcant.

Qui ex longis dependent pedunculis, suoque pondere omnes ramulos deorsum inflectunt; magnitudinem formamque habent mali Perfici, sed inferius acuminatus est fructus instar Pyri, & ab ipso pedunculo per totum ejus ambitum sulco bifidus est, uti malum Perficum ab uno latere insignitur, molli apice superius ornatus.

Pel-

ELyk bet den Alderboogsten Schepper, om de menschen geduurig in arbeid en moeite bezig te houden, bebaagt heeft, 't glinsterende gesteente, 't roode metaal, en andere kleinodien in de diepe ingewanden des aardtryks te verbergen, op gelyke manier heeft by ook de twee kostelyke speceryen, namentlyk Nagelen, en Noote-musschaten in of op weinige en kleine Eilanden geplant, en dezelve in den alderuittersten boek des Oosterfchen Oceaans te zaamen als verborgen.

Hoe de Nagelen voor dezen alleen in de Moluxe Eilanden, en bedensdaags alleen in 't Ambonische gebied gevonden werden, is hier boven gezegt. Nu zullen wy voortvaaren, en treden tot de Beschryving van de tweede specery-boom, te weten van de Noote-musschaten, dewelke dusdaanig is.

Den Boom van de oprechte Noote-Musschaten, dewelke men ook Wyfkens noemt, heeft de gedaante en grootte van een Peere-boom, en sommige zyn ook wel hooger: Zyn top is ronder dan die van den Nagel-boom, en des niet te min formeert by een wel geschikte Pyramidale kruin, doch wat meerder uitgespreyt dan de Nagel-boom: Hy schiet meestendeel op met een rechten stam, en zomtyds ook wel met twee en drie; de takken spreiden haar meest ter zyden uit, en gaan zoo recht niet op als die van den Nagel-boom: doch uit dezelve takken zietmen zoo nu en dan wel eenige weinige zoo recht over eind' opschieten als of het stokken waaren, en dewelke zomtyds ook kruintjes krygen als een jong boompje: Den bast van den boom is effen en donker graauw, met groen gemengt, van binnen root en zappig: Den boom heeft weinige dikke takken, doch dezelve zyn weelderig, verdeelt in dunne lange ryskens, die wat verwert door malkander hangen, en door de swaarte van de vrucht, nederwaarts getrokken worden.

De bladeren zyn als die van de Peere-boom, doch wat spitzer, langer, en zonder kerven aan de kanten, voor met een lange spitze, boven op hoog groen, en onder wat grysfachtig, 't welk is een merkteken van alle Noote-geflachten, te weten dat de onderste zyde gryzer of vaalder moet zyn dan de bovenste, anders zynze ook glat, gelyk de Nagel-bladeren, doch veel weeker, en effener, boven een weinig glimmende, maar onder geenzints, en hebben ter zyden ook maar weinige ribbekens: Zystaan meest in twee ryen aan de takjes, doch niet regt tegen malkander over: In de mont gekaauwt zynde gevenze klaarlyk een speceryachtige smaak te kennen. Als men in den boom kapt, ofte een tak daar van afbreekt, zoo loopt daar een ligt roode en kleverige zap uit, byna als dun bloet, dewelke straks hoog root besterft, den boom zeer uitmergelt, en in het witte linnen zoodanige vlakken maakt, dat menze daar nooit kan uitwassen: De jonge bladeren zyn niet root, gelyk die van de Nagel-boomen, maar witachtig en licht-groen.

De eerste beginzelen van de vrucht zyn kleine witte, ofte licht-geele knopjes, waar uit voortkomen witte bloempjes als kelkjes, met een naauwen mont, boven in drie spitzzen gedeelt, zeer gelykende na de *Lilium Convallium*, in 't duits *Mey-bloemen*, of *Lelyen* van den daale: daar binnen ziet men een klein lankwerpig ros knopje, waar van de vrucht groeit. De bloempjes hebben geen reuk, zy hangen aan kromme steeltjes meest nederwaarts gebogen, twee en drie by malkander, en die hangen weder aan een ander steeltje, 't welk voortkomt uit den oorspronk der bladeren aan de ryskens, doch daar komt meestendeels maar eene vrucht van: en de andere bloempjes vallen af: Men ziet ook zelden 2 à 3 vruchten by malkander, want den boom zoude anders alle dezelve niet dragen konnen: Het binnenste knopje grooter werdende, doet de bloeme bersten, naa dat het al vooren Kastanje-bruin geworden is: In de negende maant na 't bloeyen wert de vrucht ryp, niet te min wert zy driemaal in een jaar afgeplukt, gelyk hier na zal gezegt werden: 't welk bykomt, om dat de vruchten na malkaar bloeyen, en rypen.

De vrucht hangt aan lange steelen, en trekt met haare swaarte alle de ryskens nederwaarts: zy groeit tot de grootte en gedaante van een Perfick, doch achter wat toegespitst gelyk een Peere, van den steel af in de lengte rondom met een kloove in twee gedeelt, gelyk de Perfickers aan hun eene zyde hebben, met een week spitsje voor op.

D:

Pellicula ejus exterior est glabra, primum late vi-rens, quum maturefcit fructus, in gilvum tendit in-ftar Perfici maturi, tumque intermedius sulcus sese aperit, nucleumque exhibet, eleganti Kermefino co-lore intermedio apparente, ita ut, si fructus per duos trefve dies ex arbore dependeat, nucleus decidat, si-que in terra procumbat, vermes facile contrahit, at-que corrumpitur præ nimia nucis pinguedine, quod pluvioso plerumque fit tempore; immo exterior in ar-bore superstes pellicula, breves crassosque itidem ge-nerat vermes, qui macim comedunt; Exterius pu-tamen eandem habet crassitiam ac malum Persicum, sed durioris est substantiæ, interne albicans, succoque tenui seroso repletum, sapore autem austero & ad-stringente, unde non edule est. In hoc putamine nu-cleus seu vera continetur nux, in qua primum appa-ret Kermefina macis, retiformiter nigrum ambiens nu-cis corticem, ita tamen, ut hinc inde dictus cortex ap-pareat, nux autem ad pedunculum latior est, ubi diu-tissime quoque alba est, superius vero parvum in a-cumen definit, ubi macis divisiones sunt crassissimæ, & magis intricatæ, macis autem tam firmiter nigro adhæret cortici, ut sulcum efformet: Cortex hic ni-gër æque crassus est, ac nucum avellanarum, neuti-quam tamen ita durus; facile enim confringi, & in partes conteri potest. In hoc tandem verus continetur fructus, seu nucleus *Nux Myristica* dictus, qui neu-tiquam putamini isti adhæret, sed undique liber est, in siccatis fructibus nux parum corrugatur, ita ut so-nitum edat, si fructus conquatatur.

Nux ipsa fatis nota est, una parte plana, quæ inferior ejus pars est, undique parum rugosa, duplicis formæ, una enim est oblonga, altera rotunda, utraque æque bona, rotunda vero plerumque durior est. Si acu perfo-ratur nux, vel findatur, oleum exhibet, quod si non appareat, indicium est, nucem esse exsiccatam & ni-mis vetustam. Vera aromatica nux unica tantum est, sed, uti dictum, biformis, una nempe arbor oblongas, altera rotundas gerit nuces, quæ differentia in arbo-ris foliis etiam apparet, unus enim folia sunt longio-ra, alterius vero breviora & rotundiora, utraque ta-men æque sunt aromatica, eademque habent virtu-tes, nuces autem rotundæ feminæ dicuntur hujus ar-boris; Altera enim species est, quæ mas dicitur, quæ brevior gerit truncum & folia, comamque geritro-tundiorum, cæterum præcedenti similis, sed distin-guenda ab altera silvestri arbore, cujus fructus pro-prie mares dicuntur.

Prima itaque arbor mas, & *Pala Boy* dicta, plurimos flores gerit, sed raros, & majores fructus, quasi ge-minos, qui plerumque antierius cruce quasi notati sunt, uti & subsequens *Pala-Bacambar*. Raro occur-runt, & semper solæ ab aliis remotæ arboribus, & Soli bene expositis locis, videturque hæc species de-generata esse a vera Nuce Moschata: Præter binas hæc species nux aromatica alias quoque habet vari-etes, & abortus, quæ autem non diversam constituunt speciem, uti primum *Pala-Bacambar*: seu nuces ge-minas; in Banda *Palakende-kende* dictas, cujus fructus exterius duplicem habet sulcum, cruciatim supra se-fe decurrentem, cæterum vulgari similis est, vel pau-lo major, inque hoc continetur *Pala-Bacambar*, binos gerens nucleos sibi invicem junctos, quisque autem suo includitur putamine, atque sua obvolvitur maci: Ad latera vero, ubi sibi invicem junguntur, sunt plani, intermedia crassiore locata maci, unde & interiores nuces modo femi-rotundæ sunt.

Nullam peculiarem habent proprietatem, vulgari-busque miscentur nucibus, & ad curiositatem sæpe af-servantur. Pigmentum autem est & superstitiosum, quod si in cibis usurpentur, feminas gemellos inde enixuras.

Altera varietas est *Pala Pentsjoeri* h. e. furum nux; Hæ vel nullum gerunt osseum putamen, vel tantum ejus partem, macisque nudæ adjacet nuci, quæ nec rotunda nec oblonga est instar vulgaris, sed obliqua & irregularis tuberculosa formæ, estque abortus dam-nosus: Si enim aliis misceatur nucibus, vel maci, om-nes, quibus adjacet, carie exeduntur, & pereunt, quum

De buitenste schel is effen, eerst licht-groen, en alsze ryp zyn, na het vaale trekkende, gelyk een rype Persick, als dan opent haar de middelste kloove, en vertoont de korrel, met een fraaye Karmozyn roode koleur daar tus-schen uitkykende, zo dat, als de vrucht noch twee à drie daagen aan den boom blyft hangen, de korrel van zelf daar uit valt, en zoo by op de aarde leggen blyft, krygtze zeer lichtelyk wormen, en bederft wegens de groote vettigheid, die in de noot is, doch het welk gemeynelyk by regenachtig weer geschiet, ja de buitenste schelle, noch aan den boom hangende, krygt ook korte dikke wormen, die de Foelie op-eeten: De buitenste schelle of bolster heeft dezelfde dikte gelyk een Persick, doch is wat harder van substantie, en van binnen witachtig, vol van dun weyachtig zap, van smaak wrang, t'zamentrekkende, en daarom niet eetbaar. In deze schelle leit de korrel of rechte Noot, waar aan men eerstelyk ziet de Karmozyn-roode Foelie, de swarte schaal netsgewys, en gelyk als met riemkes omvangende, zoo nochtans, dat men hier en daar de voornoemde schaal daar tus-schen zien kan, zynde boven by den steel wat breder, alwaarze ook op 't langste wit blyft, en na vooren looptze een weinig spits toe, daar de riemkes dikst en door mal-kander gevlochten zyn, de Foely leit zoo vast en dicht op de swarte schaal, datze een voore daar in maakt. De swarte schaal zelfs is wel zoo dik als die van de Haze-noo-ten, doch geenzints zoo hart, want zy kan licht gebroo-ken, en in stukken gedruwt werden: Hier binnen leidt nu eerst de rechte vrucht of korrel, die men Noot-musschaaten noemt, die geenzints aan de voorschreve schaal vast kleeft, maar is rondom daar van los, de gedroogde zyn een weinig ingekrompen, zoo dat zy daar binnen rammelen, als men de Noot schut.

De Noot zelfs is genoegzaam bekend, zynde aan 't een einde wat plat, 't welk haar achter deel is, en rondom wat rimpelig, van gedaante tweederley, want de eene is lankwerpig, en de andere ront, beide even goet, doch vallen de ronde wel zoo hart: Zoo men daar met een naalde insteekt, ofte dezelve open byt, komt daar een olye uit, 't welk niet geschiedende, een teyken is, dat de Noot niet deugt of veroudert is. De rechte specery-Noot is maar eenderley, doch, als gezegt, heeft twee gedaantens, na-mentlyk de eene boom draagt lankwerpige, en de ander ronde Nooten, welk onderscheidt men aan de bladeren van den boom ook ziet, de eene dezelve wat lankwerpiger, en de andere wat korter en ronder hebbende, doch zy zyn beide even speceryachtig, mitsgaders van gelyke krachten, en deze laatste of ronde worden voor 't Wyfken van de rechte Nootboom gebouwen, want by heeft noch een byzonder ge-slacht, 't welk men het Manneken noemt, zynde veel kor-ter van stam en bladeren, ronder van kruin, en voorts den gemeene gelyk, doch te onderscheiden van een andere wilde boom, die men eygentlyk Mannekens-nooten noemt.

De eerste mannekens-boom dan, *Pala boy* genaamt, draagt meest bloemen, doch zeer weinige, en wat grotere vruch-ten als tweelingen, derwelke gemeynelyk met een kruis van vooren geteykent zyn, gelyk als de naastvolgende *Pala-Bacambar*: Men vintze weinige, en dan noch altyt alleen van andere afgezonderd, ook wel ter Sonne staande, en het schynt, dat deze soort een ontaarding is van de gemeene Noot-boomen. Bebalven deze twee geslachten heeft de spe-ceryachtige Noot noch eenige andere veranderingen, en misgevallen, doch derwelke geen byzondere zoorte maaken, als eerstelyk *Pala-bacambar*, ofte tweelings Nooten, in Banda *Palakende-kende* genaamt, wiens vruchten van buiten een dubbele voore of kloove hebben, kruis-gewys over malkander lopende, zynde anders de gemene gelyk, of wel wat grooter, en daar binnen vint men de *Pala-bacam-bar*, hebbende twee korrels tegens malkander aangevoegt, yder in zyn byzondere schaal, en ook met zyn byzondere fo-ely omvangen: Aan de zyde, daarze tegens malkander leggen, zynze plat, hebbende tus-schen beiden noch een dikke foely, en gevolgelyk zyn de binnenste Nooten ook maar half ront.

Zy hebben geen byzondere eygenschap, en werden ook onder de gemeene Nooten vermengt, ofte tot een rariteyt be-waart. Zynde het een verdichtzel of waangelooft, datze in de kost gebruikt, de Vrouwen met tweelingen zoude doen bevallen.

Ten tweeden *Pala Pentsjoeri*, dat is dieffens Nooten: Deze hebben of geen bout schaal, ofte maar een stuk daar van, en de foely leidt op de bloote Noot; zynde dezelve niet recht ront, noch ovaal gelyk de gemene, maar scheef en bobbelig, ook is het een schadelijk misgevaar: Want onder andere Nooten, ofte foely gemengt wordende, zoo doetze alle die gene, daar zy by leidt, vermolmen en ver-gaan;

quum ipsa prius corrumpatur, ac dein alias quoque commaculat, unde hæc diligenter eligenda est, ne aliis misceatur: Quidam autem illam in medicamentum asservant, dicentes, valere ad calculum vesicæ comminuendum, cujus tamen nullum audiivi experimentum.

Tertia est *Pala Radja* seu nuces maciferæ, hæque fructus aliis similes gerunt, sed loco interioris nuclei parvam gerunt nucem, crassissima abvolutam maci. Immo nucicula hæc sæpe non major est grano Piperis, massa vero ex mace concreta dura est, gravis & durabilis, solebantque ita integram sine nucis exemptione alii miscere maci, quum vero macis illa multo sit pulchrior & durabilior quam vulgaris, hinc quidam amatores curiosi illius portionem servant, non ita curiositatis gratia, quam ad usum medicum: Aliquando in peculiari crescunt arbore, aliquando etiam aliis mixtæ nucibus in una eademque arbore.

Quarta varietas est *Pala Hollanda*, seu *Pala Puti*, quæ a vulgari quoque non differt, excepto quod incanam gerit Macim, quæ tamen lutea est, sicca si fuerit, nihilominus tamen quoque aromatica est; Quum vero alii maci ingratum conciliat colorem, hinc feligitur, & separatim venditur: Quædam etiam occurrunt arbores, quarum macis ex flavo & rubro variegata est, hincque *Pala Kackerlack* vocantur.

Quinta & ultima varietas est *Pala Domine*, quæ nuces gerunt maci ab una tantum parte obvolutas, ac proinde tamquam Pastoris semi-pileolo testas. Hæ autem a depuratoribus nucum non multum expetuntur, quum macis integra tolli nequeat, multum diffingatur, ac parvam macis exhibeant quantitatem.

Nomina vulgaria & communia. Fructus hic antiquioribus scriptoribus ignotus quoque fuit, saltem quatenus detegere potuerim, immo videtur longe post Caryophyllos Occidentali innotuisse populo: Ejus enim mentio fit a recentissimis tantum Græcis scriptoribus, præsertim vero occurrit apud Arabem *Avicennam*, qui vixit circiter anno Christi 1160; cum vero autem convenire videtur, longe antea jam innotuisse, sed a nemine descriptam fuisse. Arabice ipsi dicitur *Giauz-bant*, quod alii scribunt *Jauzial-bant*, item *Gjeu-zot-tibi* h. e. nuces aromaticæ. Vocatur quoque *Gjauz-Bawa*, vel uti alii corrupta scribunt lingua, *Gjauz-bawæ* & *Bague*, quod originis tamen Persicæ est, grate spirantem denotans nucem. Latine hodie dicitur *Nux Myristica odorata*, aromatica, vulgo autem *Moschata*, *Muscata*, *Moschocarion*, & *Moschocaridion* a Moscho, h. e. Zibeto, non quia ejus habet odorem, sed ex more vulgi, quod antiquioribus temporibus multis grate spirantibus fructibus cognomen Musci tribuit, uti *Uvæ* & *Pyræ Moschata* vocantur: Eandem quoque ob causam neoterici Græci, eandem hanc nucem *Myristicam* dixere *Unguentariam*, non quia ex hac unguenta componantur, sed quod odorem gerant unguentorum odoriferorum. In Decana seu India veteri vocantur *Japatri*, Portugallis *Noz d'Especia*, Belgis *Noot Muschaten*, vel tantum *Nooten*. In Banda, & apud omnes Malaisenses populos *Pela*, in Ternata *Gofora*. In Sinenfi lingua *Lanbau*: Reticula rubra, quæ putamini ligneo adjacet, novo Latino vocabulo *Macis* dicitur, quod bene distinguendum est a *Macere* Græcorum, quæ longe alia est arbor, in India veteri fatis nota nomine *Macre* & *Macrure*, Portugallis *Arbore de las cameras*, h. e. rubra melifera arbor, & *Arbore Sancto* dicta: Nomen autem *Macis* ortum videtur duxisse a Javanico vocabulo *Massa*, quo & Portugallis etiam sic dicitur. Hodie reticula hæc Malaice vocatur *Bonga Pala*, Sinenfibus autem *Lanbau-Hoe*: Belgice *Foeli*, & *Muscaten bloemen*. Arabibus vero *Besbaze*, & corruptis vocabulis *Besbaze*, *Bisbeli*, *Besbaca* &c. In Decana *Jaisol*, quod denotat flores Javanenses, quum fallaces Javani hominibus persuaderent, fructus esse in sua patria crescentes; Moscaïenses vero per *Bonga Pala* paryos intelligunt floculos, seu veros Nucis Moschatae flores, quos ficcatos in usus medicos conservant, fatisque copiose colligi possunt ex specie *Pala-Boy* dicta, quæ domesticæ Nucis Myristicæ arboris mas habetur; e contra macis vocatur ipsis *Sarony* seu *Boncus Pala* h. e. vagina, vel saccus Nucis, idque meliori certe jure, quænam enim similitudo est macis cum flore?

Locus.

gehouden wert, daar en tegen de foely noemenze Sarony, of Boncus Pala, dat is scheede of zak van de Noot, en zeker dat met beter reden, want wat gelykenis heeft de foely met een bloem?

gaan, door dat zy eerst vergaat, en daarna andere aantrekt, weshalven men dezelve zorgvuldiglyk moet uitzoeken, op datze niet onder de andere en komen. Zommige bewarenze evenwel tot Medicynen, zeggende datze krachtig zyn om den steen in 's menschen lyf te verbryzelen, doch waar van ik geen Experientie geboort hebbe.

Ten derden *Pala Radja*, of *Foely-nootjens*: en deze zyn van vruchten de andere gelyk, maar in plaats van de binnenste korrel hebbenze een klein Nootjen, omvangen met een zeer dikke *Foely*: *Jazomtyds* vint men 't Nootjen daar in niet grooter als een peper-korrel, zynde dezen klomp foely echter hart, swaar, en durabel, en men pleegtze zo geheel, (zonder 't Nootjen daar uit te nemen) onder andere foely te leveren, maar dewyl deze foely veel schooner en durabeler is als de gemeene, zo komen zommige Liefhebbers wel een weinig daar van te bewaren, niet zo veel tot een rariteyt, als wel tot medicynen: Zy wassen zomtyds aan een byzondere boom, en zomtyds ook met andere Nooten vermengt aan eenen boom.

Ten vierden *Pala Hollanda*, of *Pala Puti*; deeze verschildt ook niet van de gemene, behalven datze een witachtige foely heeft, doch die echter geel opdroogt, en niet te min speceryachtig is: Maar om datze de andere foely ongezien maakt, zoo wertze uitgeschooten, en byzonder gewogen: men vint ook eenige boomen, welkers foely met bleek geel en root gesprengelt is, en wert daarom *Pala Kackerlack* genaamt.

Ten vyfden, en ten laaften *Pala Domine*, zynde Nooten, dewelke maar half met foely bedekt zyn, en dierbalven als een Kalotje, of *Dominees-muts* op hebben: maar deze zyn van de Perkeniers niet veel geacht, om dat de foely daar van niet zonder bryzelen kan afgenomen werden, en om datter ook weinig foely aan is.

Naamen in 't gemeen: Deze vrucht is de oude Schryvers ook onbekent geweest, immers zoo veel men tot noch toe bespeuren kan; ja 't schynt, datze noch al lange na de Nagelen de Westers werelt is bekend geworden: want men vint maar eerst mentie daar van gemaakt by de jongste Griekische Schryvers, doch inzonderheid by den Arabier *Avicenna*, die geleefd heeft omtrent het jaar Christi 1160, en evenwel is het waarfchynelyk, datze al lange te voren in kennisse geweest is, maar van niemant beschreven. Hy noemtze in 't Arabisch *Giauz-bant*, 't welk andere Schryvers *Jauzial-bant*, als mede *Gjeu zot-tibi*, dat is *Specery-Nooten*: by wert ook genaamt *Gjauz-bawa*, of gelyk andere in een bedorven taal Schryvers *Gjauz-bawæ*, en *Bague*, 't welk een oorspronkelyk Persiaans woort is, betekende een welriekende Noot. In 't Latyn wert za bedensdaags genaamt *Nux Myristica odorata*, aromatica, in 't gemeyn *Moschata*, *Muscata*, *Moschocarion*, en *Moschocaridion*, van *Moschus*, dat is Muskelaar, niet om datze daar na riekt, maar na de kostume van 't gemeene volk, dewelke voor dezen aan veele welriekende vruchten den toenaam van *Muschus* gegeven hebben, gelyk men zegt muschadelle druiven en peeren, en om de zelfste reden hebben de nieuwe Grieken dezelve Noot *Myristicam*, dat is *Unguentariam*, of *salfnooten* genaamt, niet om dat men daar zalven af maakt, maar om datze den reuk hebben van welriekende zalven. In Decan ofte oud Indiën wordenze genaamt *Japatri*, by de Portugezen *Noz d'Especia*, op Nederduits *Noot-muschaten*, of slegts *Nooten*. In Banda, en by al de Maleysers, *Pela*, in Ternaten *Gozora*: en in 't Sinees *Lauhau*. Het roode netjen, dat op de bouten schaaften ligt, wert in 't nieuw Latyn genaamt *Macis*, 't geen men wel onderscheyden moet van 't *Macer* der Grieken, 't welk een gants andere boom is, in oud Indiën genoegzaam bekend, onder den naam van *Macre* en *Macrure*, by de Portugezen *Arbore de las cameras*, dat is roode melifera-boom, en *Arbore Sancto* genaamt, maar 't woort *Macis* schynt afkomstig te wezen van 't Javanees woort *Massa*, gelyke noch op het Portugeesch beet. Hedensdaags noemt men ze in 't Maleys *Bonga pala*, in 't Sinees *Lanhau-hoe*: op 't Nederduits *FOELY en MUSCHAATEN BLOEMEN*, op 't Arabis *Besbaze*, en met bedorven namen, *Besbaze*, *Bisbeli*, *Besbaca* &c. In Decan *Jaisol*, 't welk al wederom beduiden wil bloemen uit Java, om dat de listige Javanen de menschen wysmaakten, dat het vruchten waaren in haar Land wassende. De regte Maleysers verstaan door *Bonga Pala* de kleine bloempjes, ofte eigentlyke bloeizel van de Nootboom, dewelke zy gedroogt tot eenige Medicynen bewaaren, en men kanze genoegzaam bekoomen aan de zoorte, die men *Pala-Boy* noemt, en voor 't manneken van de tamme Nootboom.

Plaats.

Locus. Arbor Nucem Myristicam gerens latius sese extendit ac Caryophyllum, per totum enim fere Moluccæ imperium occurrit: Verus tamen ejus locus fixus est Banda, ex sex minoribus constans insulis, *Neyra* nempe, *Lontoira*, *Goenenga-Apia*, *Pulo-Aya*, *Pælorona*, & *Rossingenia*, quarum autem tres tantum uti *Neyra*, *Lontoira*, (alias elatior terra quoque dicta) & *Pulo-Aya* dictas proferunt arbores. In Amboina quædam etiam inveniuntur, uti & in adjacentibus insulis Uliassensibus, sed ibi non coluntur, & pauci earum fructus ab incolis & civibus ad artem tantum Medicam, aliquando etiam ad cibum adhibentur, videturque antiquioribus temporibus mutuam harmoniam inter incolas Bandæ & istius Provinciæ jam fuisse ex cultam, Bandenses nempe nullos Caryophyllos, Ambonenses vero nullas nuces Myristicas culturos fore, nec sine ratione dicunt, omnipotentem Deum cuique insulæ peculiaribus suis tribuisse dona, quibus contentos esse homines oportet.

In *Kelang-Ceram*, & insulis ad *Eurum* sitis, *Nila*, *Dammea*, *Seroua*, *Kouwer*, & *Kussuwoeya* antea etiam crescebant arbores, sed hæc partim belli jure, partim voluntariis pactis cum incolis stabilitis ibi sunt extirpatæ.

In parvæ *Ceramæ* silvis ante aliquot annos arbores quædam fuere inventæ, quæ pulcherrimos & magnos producebant fructus, sed diversus horum sapor erat inter hæc atque inter Bandenses, quum *Ceramen* nuces æque ac macis multo silvestrioris essent saporis, ita ut credendum sit, arbores hæc sensim in silvestres penitus degeneraturas esse, quod etiam clare ex ipsarum foliis apparet, quæ multo majora sunt domesticæ foliis, quoque remotior est hæc arbor ab imperio Bandensi, eo magis silvestris est, eoque deteriores sunt ejus nuces; hæc enim multo sunt minores, neque perfectæ, unde silvestris magis species, quam vera *Nucifera* arbor habenda est.

Neyraschen nuces optimæ sunt & maximæ, pulcherrimæ vero harum arborum *Silvæ* occurrunt in *Pulo-aya*, insula haud multo longiore duobus millibus passuum, sed plana, ac plerumque altissimis *nuciferis* arboribus confita, hinc inde autem aliæ frugiferae arbores inveniuntur, quæ jucundum præbent conspectum ac gratissimam ambulationem, quod tam elegantem dat conspectum, ut tota fere insula unus continuatus appareat hortus, & ad maris oram hinc inde quidam conspiciuntur monticuli silvestribus obsiti herbis, quæ ibi autem fervandæ sunt, ut gracilis ventus marinus a silvis arceatur: Hæc autem insula aqua ut plurimum destituitur dulci seu pluviali, nihilo minus tamen plurimi hanc inhabitant cives & domini, qui ejus aquæ inopiam ex cisternis suppleant patinis, ita ut *Pulo-aya* tertiam suppetere possit *Nucum* quantitatem, quæ in mundo consumuntur.

In *Lontoira* optimæ harum arborum sunt aræ, quum vero hæc insula montibus altissimis ac præruptis difficilem præbeat adscensum, periculosum quoque est, arbores hæc conscendere, nucumque collectio difficilis admodum est, quum arbores sæpe in declivis montium locis crescant, planitiesque raræ in hisce inveniuntur: Arbores autem, quæ in summis locatæ sunt montibus, raros quoque ob intensum ibi frigus gerunt fructus.

In *Rumphii* auctuario hæc adduntur.

Cum quibusdam doctorum virorum putaret quis, quod *Nux Moschata* vel saltem *Macis* tempore *Plauti* fuisset cognita, dum hic in *Pseudolo* act. 3. distincte *Macidem* vocat, vel potius vaticinatus esset, post aliquot mille annorum spatium aroma quoddam eodem nomine fore notum. Si vero is locus accurate examinetur, comperiemus, verba esse ostentatoris, ac mendacis coqui, qui, ut artem ostentaret, plurima ficta adhibet nomina, uti *Cicilendrum*, *Polindrum*, *Macidem*, & *Sancaptidem* ad pisces, ad carnem vero *Cicimandrum*, *Hapalopsidem*, & *Cataractriam*, quæ nomina nullus unquam intelligere potuit, unde & coqui conductor in hæc erumpit verba: *At te Jupiter, Diique omnes perdant cum condimentis tuis, cumque tuis istis omnibus mendaciis.*

Plaats. Den Nooteboom vindt men verder verspreyd, dan den Nagelboom, namentlyk bykans door het geheele Molukke gebied, zyn rechte zitplaats evenwel is de Provincie Banda, bestaande uit zes kleine Eilanden, namentlyk *Neyra*, *Lontoir*, *Goenong-api*, *Pulo-ay*, *Poe-loron*, en *Rossingein*, doch van dewelke maar alleen drie als *Neyra*, *Lontoir*, (anders het booge Lant genaamt) en *Pulo-ay*, de gemelde boomen draagen. Men heeft 'er mede wel eenige in *Ambon*, en de bygelegene *Uliassersche* Eilanden, doch zy werden aldaar niet gecultiveert, maar de weinige vruchten by de Inwoonders en Burgers alleenlyk tot de Medicyne, en ook zomtyts in de koft gebruikt, en 't schynt, dat in de oude tyden al een onderlinge overeenstemminge tusschen de Inwoonders van Banda en de gemelde Provincie geweest zy, te weten dat die van Banda haar met geen Nagelen, en die van Amboina hen met geen Nooten zouden bemoeien, niet zonder groote reden, zeggende, dat God yder Eilandt zyn byzondere gaven gegeven heeft, waar mede zy te vreedten moesten zyn.

Op *Kelang-ceram*, en de zuidt-ooster Eilanden, *Nila*, *Damme*, *Serou*, *Kouwer*, en *Kussuwoey* hebbender voor dezen mede gestaan, maar dezelve zyn aldaar ten deele door 't recht van den Oorlog, ten deele ook door vrywillige Contracten (met de Inwoonders aangegaan) uitgeroeit.

In de bosschen van klein *Ceram* heeft men voor eenige jaaren boomen gevonden, die wel zeer groote schoone vruchten droegen, maar men konde een merkelyk onderscheid tusschen dezelve, en de *Bandasche* proeven, als zynde de *Ceramsche*, zoo wel de Nooten, als *Soely*, veel wilder van smaak, zoo dat het te geloven zy, dat dezelve boomen metter tyd gants verwilderen zouden, en 't welk men klaarlyk uit deze hunne bladeren bespeuren kan, zynde veel grooter als de tamme, en hoe verder dezen boom van 't *Bandasche* gebied wast, hoe wilder by is, en hoe slegter de Nooten vallen, want dezelve blyven klein, en komen tot geen perfectie, zynde meer voor een wilt geslachte, dan voor een oprechte Nooteboom te houden.

De *Neyrasche* Nooten zyn wel de beste en grootste, maar de schoonste Noote-bosschen vindt men op *Pulo-ay*, een Eilandt niet veel meer dan 2000 schreedden lang, doch vlak en doorgaans met booge Noote-boomen beplant, daar hier en daar noch verscheide andere vruchtboomen onderlopen, zynde zeer geneuglyk om aan te zien, en plaizierig, om te doorwandelen, en 't welk zulken schoonen gezicht geeft, dat het geheele Eilandt wel een doorgaande thuyt schynt te wezen, zynde slegs aan de Zeekant met kleine heuveltjes, en wilde ruigte omringelt, doch dewelke men zoo onderhouden moet, om de schraale Zee-wynt van het Nooten-bos af te weeren. En dit Eilandt heeft wel groot gebrek aan zoet water, doch des niet te min wonen aldaar veele Burgers en *Perk-bezitters*, die haar nootdrift daar van uit cisternen kunnen hebben, zoo dat *Pulo-ay* wel een derde part kan uitleveren van het gene altans in de werelt ordinair wert geconsumeert.

Op *Lontoir* zyn wel de meeste perken, maar dewyle dit een zeer hoog en bergachtig Eilandt is, zoo zyn de boomen aldaar wat gevaarlyk te beklimmen, en de Nooten moeyelyk in te zamelen, vermits de boomen in 't bange van de steile bergen staan, en weinige vlakten op dezelve zyn: Ook zoo draagen de boomen, die op 't hoogste gebergte staan, wegens de groote koude die aldaar is, zeer weinige vruchten.

Dit wert in de vermeerdering van *Rumphius* 'er bygedaan.

Men zoude met zommige Geleerden meenen, dat men de Noote-muschaaten ofte immers de *Soely*, *Macis* genaamt, al ten tyden van *Plautus* moest gehad hebben, dewyl by in zyn *Pseudolo* act. 3. wel duidelyk *Macidem* noemt, ofte by moest geprobeteert hebben, dat eenige duizendt jaaren daar naa een specerey met dezelfde naam nog zoude in de wereld komen. Maar als men die plaats recht beziet, zoo zal men bevinden, dat het woorden zyn van een *Opfnyder* en leugenachtigen bok, dewelke, om zyn konst te toonen, een meenigte van vercierte naamen gebruikt, als *Cicilendrum*, *Polindrum*, *Macidem*, en *Sancaptidem* tot de visschen, en *Cicimandrum*, *Hapalopsidem*, en *Cataractriam* tot het vleesch; welke naamen nooit iemand heeft kunnen verstaan, wesbalven ook den buurder van den kok daar op in deeze woorden uitvoer: Dat u al de drommels haalen met uw speceryen en met uw leugens.

EXPLICATIO

Tabula Quarta,

Exhibentis ramum Nucis Myristicæ five Moschatae arboris Pala, incolis dictæ.

- A. Fructus perfectus est.
 B. Nux Myristica juxta magnitudinis ac maturitatis, per quam dehiscit, ejusque Macis rubra conspicitur.
 C. Ejus Nux exempta, & Maci obducta.
 D. Nux putamine inclusa.
 E. Nux sola, & exempta.
 F. Nux surum dicta, seu Pala Pentsjoeri.
 G. Pala Bacambar, seu Nux Gemina.
 H. Pala Radja, seu Nux Regia.

OBSERVATIO.

Arbor hæc Nucifera primum denominata fuit a C. B. in Pinac. ubi vocatur Nux Moschata fructu rotundo; quo nomine a Plukn. in Almag. p. 265 & Phyt. Tab. 209 Fig. 1. exhibitur, ut & a Breyn. in Prodr. 2. alt. edit. pag. 88. Nux aromatica femina vocatur a J. Bauh. part. 1. p. 265. & Pison. Mantiss. arom. p. 173. & Nux Myristica Matthioli. de qua vide Valent. histor. simpl. reformat. lib. 2. Sect. V. cap. VI. pag. 199 & seq. & epist. ibid. XXV. pag. 452 & seqq. Tab. 3. a Fig. 5 ad 10. Ray hist. pl. tom. 3. app. p. 58. Pomet. Histoire generale de Drogues chap. XII. p. 201. qui & capite X. p. 199. CARYOPHYLLOS exhibet & describit. ut & Wormius in Musæo p. 164 & p. 210 & Clus. exot. lib. 1. cap. 15 & 16. & Histor. gener. Lugdun. app. p. 5. & Blackwell. Herbal. Tab. 353. & Amman. manud. ad mat. med. cap. 8. sect. 23. p. 112. & Samuel. Dale. Pharmacol. in 4to. pag. 331. ut & Paul. Herman. mat. Medic. p. 1. cap. 5. pag. 96 & 97. & Valent. Amboinæ descript. p. 201. No. XXXIII. & Linschoten. itinerar. cap. 66. pag. 90. &c.

CAPUT SEXTUM

Messis, & Cultura Nucis Myristicæ.

Arbor Nucem Myristicam ferens per totum annum fructibus onusta est, five primum progerminantibus, semi-perfectis, & maturis, hoc autem non omnibus obtinet in arboribus: Sed tria proprie observat tempora in quovis anno, quibus maturi decerpuntur fructus: maxima autem Messis est in medio pluvioforum mensium, sub finem nempe Julii, vel Augusti, tumque arbores refertissimæ sunt fructibus, sed macis est tenuior, quam minoribus frugibus, Novembri nempe, quæ fruges Mette-kay-aroe vocatur, atque prioris quasi supplementum est.

Tertium Messis tempus, seu fructuum collectio Martio est mense, vel in initio Aprilis, Mousson-Oele dictum, a certis viridibus vermiculis Amboinensibus Wau & Mulatte dictis, qui in mari circa rupes fluctuantes observantur, ex quibus bonum Aatjar, seu condimentum conficitur: Hæc autem anni fruges optimas præbet Nuces, crassissimamque macim, quum arbores tum temporis fructibus non ita sint oppletæ, nec tanta cadat pluvia: e contra mensibus Julio & Augusto imbres sæpe pluvia mixti sunt ingentes, quo sæpius fit, ut plurimi de arbore projiciantur fructus, vel immaturi decidant, qui nihilominus tamen diligenter colliguntur, quod Belgis raapen seu colligere dicitur, eorum enim macis quidem venditur, vilior tamen est reliqua, nucesque sunt minores, gibbosæ, distortæ, & rugosæ, unde rompen seu cadavera vocantur; vera autem nucum collectio sequenti fit modo: si nuces sint maturæ, cujus signum est quum earum exterior pellicula læviter ruffum præbeat colorem maturi Mali Perfici, atque hinc inde, quum ex arbore dependeat, findatur, tum incolæ ipsas conscendunt arbores adducunt nuces longis hamis, quas celeri attractione avelunt, quod minori arboris damno & periculo fit, quam Caryophylli arboris in Amboina, Nucifera enim hæc arbor

UYTLEGGINGE

Van de vierde Plaat,

Verbeeldende een Tak van een Nootte-muschaat Boom, Pala by de Inlanders genaamt.

- A. De volkomene vrucht.
 B. De Nootte-muschaat in haare regte grootte, gelyk ze ryp zynde openbaart, en de roode Foely vertoont.
 C. Dezelfs Noot uitgenomen, en met de Foely omvangen.
 D. De Noot in haar schaaf.
 E. De gepelde Noot alleen.
 F. Diefjes Noot, of Pala Pentsjoeri.
 G. Pala Bacambar, of tweeling.
 H. Pala Radja, of Konings-Noot.

AANMERKINGE.

Deze Nootdragende boom is 't eerst van C. Bauh. in zyn Pinax genaamt Nux Moschata fructu rotundo. met welke naam zy ook van Plukn. in Almag. p. 265 en Phyt. Tab. 209 Fig. 1. voorgestelt is, als mede in de tweede druk van Breyn. Prodr. 2. pag. 88. en wert genaamt Nux aromatica femina van J. Bauh. in zyn eerste deel p. 265 en Nux Myristica van Matthioli. en Pison in Mantiss. arom. p. 173. waar over verders zie Valent. in zyn histor. simpl. reformat. libr. V. cap. VI. pag. 199. en de volgende. en aldaar de 25 brief. pag. 452 en de volgende Tab. 3. van de 5de tot de 10 figuur. en Ray in de Hist. plant. tom. 3. app. p. 58. Pomet. Histoire de Drogues chap. XII. p. 201. die mede in het X Cap. p. 199. de KROYD-NAGELLEN verbeeldt, en beschreven heeft: als mede Wormius in zyn Musæum. p. 164 en p. 210. en Clusius in exot. eerste boek, capit. 15 en 16. en in de Histor. general. Lugd. app. p. 5. als mede Blackwell. Herbal. Tab. 353. en Amman. Manud. ad mat. med. cap. 8. sect. 23. p. 112. en Samuel Dale Pharmacol. in 4to. pag. 331. als mede Paul. Herman. in zyn mat. Medic. p. 1. cap. 5. pag. 96 en 97. verders wertze van Valentyn in de Beschryving van Amboina. p. 201 beschreven, en No. XXXIII. jammerlyk verbeeldt, als mede in Linschotens Rysbeschryving. cap. 66. pag. 90. &c.

VI. HOOFSTUK.

Oegst, en Aanqueking van de Nootte-Muschaaten.

De Nootteboom is 't geheele jaar door niet zonder vruchten, bet zy met eerst uitkomende, half-wassene, of te volkomene, hoewel zulks niet aan alle boomen gebeurt: Doch eygentlyk heeft by in yder Jaar drie Saysoenen, in dewelke men de rype vruchten afplukt: de grootste oegst geschiet midden in de regen-Mousson, te weten in 't eynde van Julius of Augustus, en als dan hangende boomen vol vruchten, maar de Foely is wat dunder, dan by de kleine gewassen, te weten in November, 't welk men Moesson Mette-kay-aroe noemt, en maar een staartje is van de voorgaande oegst.

De derde Moesson, ofte in-oegsting valt in de maant Maart, of in 't begin van April, genaamt MOESSON-OELE, van seekere groene wormpjes, by de Ambonesen Wau en Mulatte genaamt, die men als dan in Zee omtrent de klippen vint dryven, en waar van men goede Aatjaar maakt: en deze Moesson geeft wel de beste Nooten, en de dikste Foely, om dat als dan de boomen zoo vol vruchten niet en hangen, en ook zoo veel regen niet en valt: daar en tegen in Julius en Augustus vallender zeer sterke regenbuyen en harde winden, waar door bet gebeurt, dat veele vruchten van de boomen afgeslaagen werden, of te vroeg afvallen, doch dewelke des niet te min naarstig ingezamelt werden, en 't welk men raapen noemt, want de Foely wert wel ontvangen, maar is echter slegter als de andere, en de Nooten zyn wat kleinder, bultig, scbeef, en gerimpelt, en werden daarom rompen genaamt; de regte in-oegsting geschiedt aldus: als de Nooten ryp zyn (waar van bet teyken is, wanneer de buitenste scbeel de licht-rosse koleur van een rype Persick vertoont, en men dezelve hier en daar aan de boom ziet bersten) dan klimmen de Inwoonders op de boomen, en haalen de Nooten met lange baakjes en korte rukjes van de takken af, bet welk met minder perykel geschiet, dan van de Nagelbomen in Amboina. Want de Nootteboom heeft dikker